Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

O‘YINGA ASOSLANGAN TA’LIM ORQALI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING AQLIY RIVOJLANISHINI TA’MINLASH

Ergasheva Maxsuda Achilovna
Jizzax viloyati, G’allaorol tumani 27- DMTT tarbiyachisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22091275

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishini ta’minlashda o‘yinga asoslangan ta’limning o‘rni va imkoniyatlari nazariy-metodik jihatdan tahlil qilinadi. O‘yinga asoslangan ta’lim bolaning diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur va nutqini tabiiy, bosimsiz muhitda rivojlantiruvchi yondashuv sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada L.S. Vigotskiy, J. Piaje, D.B. Elkonin kabi olimlarning ilmiy qarashlariga tayanilgan holda o‘yinning kognitiv jarayonlarga ta’siri yoritiladi, shuningdek O‘zbekiston Respublikasida amalda bo‘lgan Takomillashtirilgan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida o‘yinga asoslangan ta’lim tamoyillarining qanday aks etganligi ko‘rsatib o‘tiladi. Maqola oxirida tarbiyachilar uchun amaliy tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so‘zlar

o‘yinga asoslangan ta’lim, maktabgacha ta’lim, aqliy rivojlanish, kognitiv jarayonlar, didaktik o‘yin, tafakkur, xotira, diqqat, “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi, rivojlantiruvchi muhit.

KIRISH

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida bolani shaxs sifatida har tomonlama rivojlantirish, xususan uning aqliy salohiyatini erta yoshdanoq shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Bola hayotining dastlabki yillari miya faoliyati va kognitiv tuzilmalarning eng jadal shakllanadigan davri hisoblanadi, shu sababli aynan shu bosqichda tanlanadigan ta’lim yondashuvi bolaning butun keyingi intellektual rivojlanishiga asos soladi.

O‘yinga asoslangan ta’lim — bu bolaning yetakchi faoliyati bo‘lgan o‘yinni ta’lim mazmuni va vositasi sifatida markazga qo‘yadigan, bilim va ko‘nikmalarni majburlashsiz, tabiiy qiziqish orqali singdirishga xizmat qiladigan yondashuvdir. Ushbu yondashuvda bola passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi, kashfiyotchi va tadqiqotchi sifatida ta’lim jarayonida ishtirok etadi.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, jumladan Takomillashtirilgan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturining joriy etilishi, o‘yinga asoslangan ta’limni nafaqat tavsiya etilgan, balki dasturiy talab darajasiga ko‘targan. Shu bois o‘yinga asoslangan ta’limning aqliy rivojlanishga ta’sir mexanizmlarini ilmiy-nazariy jihatdan chuqur anglash va uni amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash tarbiyachilar oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir.

Maqolaning maqsadi — o‘yinga asoslangan ta’limning maktabgacha yoshdagi bolalar aqliy rivojlanishiga ta’sir etuvchi jihatlarini nazariy jihatdan yoritish, shu yo‘nalishdagi o‘yin turlarini tizimlashtirish hamda amaliyotchi tarbiyachilar uchun foydali tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ASOSIY QISM

1. O‘yinga asoslangan ta’limning nazariy-ilmiy asoslari

O‘yinning bola rivojlanishidagi o‘rni psixologiya va pedagogika fanida uzoq yillar davomida chuqur o‘rganilgan. L.S. Vigotskiy o‘zining madaniy-tarixiy nazariyasida o‘yinni bolaning “yaqin rivojlanish zonasi”ni yaratuvchi faoliyat sifatida ta’riflaydi — ya’ni o‘yin jarayonida bola real hayotda hali erisha olmaydigan darajadagi aqliy va xulq-atvor imkoniyatlarini namoyon eta oladi. Bu esa o‘yinni oddiy mashg‘ulot emas, balki rivojlanishni yetaklovchi kuchli vosita ekanligini ko‘rsatadi.

J. Piaje o‘z tadqiqotlarida bolaning kognitiv rivojlanishi bosqichma-bosqich kechishini va har bir bosqichda o‘yinning o‘ziga xos shakli ustuvor rol o‘ynashini asoslab bergan. D.B. Elkonin esa rolli o‘yinni maktabgacha davrning yetakchi faoliyati sifatida belgilab, aynan shu faoliyat orqali bolada ramziy tafakkur, o‘z-o‘zini boshqarish va ijtimoiy tushunish shakllanishini ko‘rsatib o‘tgan. Ushbu nazariyalarning umumiy xulosasi shundan iboratki, o‘yin — bu bola uchun “bekorchi mashg‘ulot” emas, balki uning aqliy taraqqiyotini ta’minlovchi tabiiy mexanizmdir.

2. O‘yinga asoslangan ta’lim va aqliy jarayonlarning rivojlanishi

O‘yinga asoslangan ta’lim bir vaqtning o‘zida bir nechta kognitiv jarayonga ta’sir ko‘rsatadi. Ularni quyidagicha tizimlashtirish mumkin:

— Diqqat va idrok — sensor va didaktik o‘yinlar (“nima o‘zgardi”, “yashiringan narsani top”, tovush va shakllarni ajratish o‘yinlari) bolaning e’tiborni jamlash va atrof-muhitni sinchkovlik bilan idrok etish qobiliyatini kuchaytiradi.

— Xotira — takrorlanuvchi qoidali o‘yinlar, xotira kartochkalari, she’riy-o‘yin shakllari qisqa va uzoq muddatli xotirani mustahkamlaydi.

— Tafakkur va mantiq — tasniflash, taqqoslash, ketma-ketlikni tiklash, jumboq (puzzle) va labirint o‘yinlari analitik va mantiqiy tafakkurni shakllantiradi.

— Tasavvur va ijodkorlik — rolli va teatrlashtirilgan o‘yinlar, erkin syujetli o‘yinlar bolada ramziy tafakkur va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi.

— Fazoviy tafakkur — konstruktor, quruvchi o‘yinlar (kublar, bloklar) bilan ishlash bolada fazoviy munosabatlarni anglash va rejalashtirish ko‘nikmasini shakllantiradi.

— Nutq va tafakkur bog‘liqligi — so‘z o‘yinlari, topishmoqlar, dialogik o‘yinlar so‘z boyligini oshirish bilan birga mantiqiy fikrlashni ham rivojlantiradi.

Bu jarayonlarning barchasi bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, o‘yin davomida ular alohida-alohida emas, balki kompleks tarzda faollashadi. Aynan shu xususiyat o‘yinga asoslangan ta’limni an’anaviy, faqat og‘zaki tushuntirishga asoslangan mashg‘ulotlardan ustun qo‘yadi.

3. Yangi “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida o‘yinga asoslangan ta’lim

O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun ishlab chiqilgan hamda barcha davlat va nodavlat ta’lim muassasalarida qo‘llanilishi majburiy bo‘lgan Takomillashtirilgan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi bolalarni besh rivojlanish yo‘nalishi bo‘yicha kompetensiyaviy yondashuv asosida tarbiyalashni belgilaydi. Yangilangan dasturning muhim xususiyati shundaki, unda ta’lim mazmuni an’anaviy “dars” shaklidan ko‘ra ko‘proq faoliyat markazlari va o‘yin orqali tashkil etilgan ta’lim jarayonlariga asoslangan holda beriladi.

Dastur talablariga ko‘ra, tarbiyachi bolalarga tayyor bilimni og‘zaki yetkazuvchi emas, balki rivojlantiruvchi muhitni tashkil etuvchi va bolaning mustaqil o‘yin-tadqiqot faoliyatini yo‘naltiruvchi shaxs sifatida ishtirok etadi. Bu yondashuv aynan o‘yinga asoslangan ta’lim tamoyillariga mos keladi: bola o‘zi tanlagan faoliyat markazida (masalan, konstruktor, ijod, tabiat, matematik o‘yinlar markazi) erkin harakat qilar ekan, shu jarayonning o‘zida diqqat, xotira, tafakkur va nutq ko‘nikmalarini tabiiy tarzda rivojlantiradi.

Shunday qilib, Yangi “Ilk qadam” dasturi o‘yinga asoslangan ta’limni nafaqat uslubiy tavsiya, balki davlat talabi darajasiga ko‘targan holda, uni bolaning aqliy rivojlanishini ta’minlovchi asosiy mexanizm sifatida belgilaydi. Dastur ichida bu masalaga alohida urg‘u berilgan bo‘lib, tarbiyachilardan mashg‘ulotlarni faqat o‘yin shaklida emas, balki o‘yin mazmuni va mantig‘i asosida qurishni talab qiladi.

4. Amaliy tavsiyalar

O‘yinga asoslangan ta’lim orqali bolalarning aqliy rivojlanishini samarali ta’minlash uchun tarbiyachilarga quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin:

— Har bir o‘yinni tasodifiy emas, balki aniq bir aqliy jarayonni (diqqat, xotira, tafakkur va h.k.) rivojlantirish maqsadida ongli ravishda tanlash va rejalashtirish.

— Bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olib, o‘yin murakkabligini bosqichma-bosqich oshirib borish — bola uchun na juda oson, na juda qiyin bo‘lgan “rivojlanish zonasi”ni saqlash.

— Guruh xonasida turli faoliyat markazlarini (konstruktor, rolli o‘yin, sensor, matematik markaz) tashkil etib, bolaga tanlov erkinligini berish.

— O‘yin davomida bolaga tayyor javob berish o‘rniga, savol-javob orqali uni mustaqil fikrlashga, taxmin qilishga va xulosa chiqarishga undash.

— O‘yin natijalarini muntazam kuzatish va tahlil qilish orqali har bir bolaning individual rivojlanish dinamikasini aniqlash.

— Oila bilan hamkorlikda uy sharoitida ham o‘yinga asoslangan mashg‘ulotlarni davom ettirish bo‘yicha ota-onalarga metodik yordam ko‘rsatish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘yinga asoslangan ta’lim maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishini ta’minlashning eng tabiiy va samarali yo‘llaridan biridir. Nazariy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘yin jarayonida bolaning diqqati, xotirasi, tafakkuri, tasavvuri va nutqi bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda, bosimsiz va qiziqarli muhitda rivojlanadi.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan Yangi “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi ushbu yondashuvni davlat siyosati darajasiga ko‘targan holda, tarbiyachilar oldiga o‘yin orqali ta’lim berish borasida aniq vazifalarni qo‘ymoqda. Shu sababli tarbiyachilarning nazariy bilimga ega bo‘lishi, o‘yin turlarini to‘g‘ri tanlay olishi va ularni maqsadli tashkil eta olishi bolalarning aqliy salohiyatini erta yoshdanoq sifatli shakllantirishning muhim shartidir.

Kelgusida ushbu yo‘nalishda amaliy-eksperimental tadqiqotlar olib borish, o‘yinga asoslangan ta’limning konkret o‘yin modellari va ularning aqliy rivojlanishga ta’sirini o‘lchovchi diagnostik vositalarni ishlab chiqish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Harvard University Press.
2. Elkonin D.B. Psixologiya igры (O‘yin psixologiyasi). — Moskva: Pedagogika.
3. Piaget J. Play, Dreams and Imitation in Childhood. — Routledge.
4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. Takomillashtirilgan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. — Toshkent.
5. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining rasmiy veb-sayti — mpe.uz materiallari asosida.
6. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi va psixologiyasi bo‘yicha ilmiy-metodik adabiyotlar.